

15. Развернутым фронтом – в наступление на твердыни реакции и мракобесия // Красный Николаев. – 1929. – 13 декабря (№2684).
16. Антиріздвяні дні – дні ударництва. Антирелігійну роботу на “Марті” – на рейки посякденности // Шлях індустріалізації. – 1930. – 26 грудня (№ 2984).
17. Антирелігійники – на передові позиції войовничого атеїзму! // Шлях індустріалізації. – 1931. – 9 вересня (№3197).
18. Гуріч М. За рішучий злам на антирелігійному фронті // Шлях індустріалізації. – 1932. – 30 вересня (№3502).
19. Посилити антиріздвяну кампанію // Наддніпрянська правда. – 1932. – 4 січня (№ 3 (1153)).
20. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр.7105.

### Summary

In this article, based on the materials of state archives and local newspapers at first is examined the problem towards peculiarities of forming, typical trends of using and reasons for decay of atheistical work at the South of Ukraine in the 20-th – 30-th years of 20-th century.

*А. Є. Ігнатуша*

## ЧОМУ БУЛИ ЗАКРИТІ ПРОТЕСТАНТСЬКІ ЖУРНАЛИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 1928 р.?

Питання нетривалості історії протестантської періодики в Україні доби релігійного непу ще не знаходить належного висвітлення на сторінках наукової літератури. Хоча до характеристики її ролі у духовному житті суспільства дослідники звертаються все частіше (С.І. Головащенко [1, с.275-277], А.Є. Ігнатуша [2, с.91-10; 3, с.65-72; 4, с.262-266], Р.А. Сітарчук [5, с.106-115]). Актуальність цього питання зростає. У цьому відношенні історичну свідомість спонукає сучасне релігійне відродження, складовою часткою якого є примноження прихильників протестантизму в Україні та розвиток сучасної періодики конфесій.

Наскільки залежним у 20-ті рр. XX ст. було припинення видань протестантських конфесій від внутрішніх – конфесійних, та зовнішніх – державно- чи соціокультурних чинників? Спробуємо відповісти на поставлене запитання у даному повідомленні. При цьому будемо спиратися на джерельну базу – протестантські журнали, які виходили 1928 р., а також дослідження з історії церкви в Україні, у яких аналізується характер державно- і суспільно-церковних зв'язків цього часу.

У 1928 р. на теренах України видавалося кілька періодичних видань протестантських конфесій, а саме – журнали «Баптист Украины» – орган Всеукраїнського союзу об'єднань християн-баптистів, «Евангелист» – орган християн євангельської віри (п'ятидесятників), «Благовестник» – орган Всеукраїнського об'єднання адвентистів сьомого дня. Ці журнали видавалися поряд із виданнями православних конфесій – «Церква й Життя» (орган Української автокефальної православної церкви) та «Український Православний Благовісник» (орган Української синодальної церкви). Отже, якщо станом на 1913 р. по всій Російській імперії діяло 8 «сектантських» видань [6, с.146], то в 1928 р. тільки у Радянській Україні три протестантські конфесії видавали свої журнали.

Видання мали відносно невеликі тиражі. Зокрема, журнал «Баптист Украины» виходив накладом у 5 тис. прим. (останні два номери 1928 р. у зв'язку із фінансовою скрутою – 3 тис. прим.). У складі Всеукраїнського союзу об'єднань християн-баптистів (ВСХБ або ВСОБ) діяла німецька секція, якій також було надано дозвіл на видання друкованої продукції. На нашу думку, свою роль в отриманні цього дозволу відіграла державна політика коренізації – бо всі видання німецької секції велися рідною мовою. Це давало владі змогу вважати такий стан речей проявом державної політики розвитку та задоволення культурних потреб національних меншин. Видання секцією релігійних календарів, збірок проповідей і пісень, а також власної газети «Der Familienfreund» («Дер Фамілієнфрейнд») суттєво укріплювало баптистський німецькомовний осередок ВСХБ. Газета мала дуже великий, з огляду на мовну обмеженість своєї аудиторії, наклад – 4 тис. прим. Таким чином, ВСХБ була за кількістю друкованої продукції абсолютним лідером українських протестантських церков.

Журнал «Благовестник» мав наклад 3 тис. прим. (з середини 1928 р., за жорстких економічних умов, наклад зменшився до 2 тис. прим.). Орган п'ятидесятників «Евангелист» – 3 тис. прим.

Наклад протестантських журналів перевищував наклад православних конфесій, які на порядок були більшими від протестантів за числом громад та чисельністю своїх членів. Відомо, що автокефалістський журнал «Церква й Життя» видавався меншими тиражами. У 1927 р. він мав 1200 прим. У 1928 р. останній № 7 вийшов удвічі більшим – накладом 2500 прим. [7, с.464; 8, с.148]. Орган Української синодальної церкви «Український Православний Благовісник» у 1928 р. також виходив накладом 2,5 тис. прим. [9, с.15].

Протестантські журнали друкували у державних друкарнях. Своєї поліграфічної бази релігійні організації не мали. Для адвентистського журналу «Благовестник» зазвичай це був Державний трест «Київ-друк», київські 8-ма друкарня та книгодрукарня по вул. Толстого, 5. Редколегія робила спроби

розпочати видання щомісячника замість щоквартальника. Про це говорить вихід № 3 за 1927 р. у квітні місяці, але потужностей не вистачило.

Крім періодичної преси, усі згадані протестантські конфесії мали можливість додаткового друку. Наприклад, журнал «Баптист України» накреслював серйозні перспективи видавничої діяльності: видати Біблію малого формату, Новий Завіт, біблійний словник. Ці плани здавалися реальними. Вже у першому за 1928 р. номері журналу редакція повідомила про вихід з друку настільного календаря на 1928 р. під назвою «Спутник християнина», а також перекладеного з англійської та французької «Біблійного богословського словника» [10, с. 57-58] на 420 сторінок. У травні 1928 р. «Баптист України» надав розгорнуту характеристику видавничого доробку союзу, повідомляючи про видання інших книг та брошур різного змісту: «Перлини характеру проповідника», «Гармонія євангельських фактів», «Закон та субота і адвентисти сьомого дня», «Рідні мелодії» («Родные напевы»). Одразу ж повідомляли про вартість літератури. Наприклад, за збірку «Рідні мелодії» потрібно було заплатити 1 крб. 50 коп., «Арфа» спочатку коштувала 80 коп. [10], а з листопада 1928 р. оголошена ціна впала до 65 коп., брошура «Гармонія євангельських фактів» коштувала 15 коп. тощо. Зі сторінок «Баптиста України» віруючі дізнались про першу в Радянській Україні публікацію «Нового Завіту з Псалтирем» українською мовою, кишенькового формату. Знову було проанонсовано збірку духовних пісень «Арфа».

Крім видань суто українських, в Україні поширювались також періодичні видання загальносоюзного характеру – журнал Всесоюзного союзу баптистів журнал «Баптист», Всесоюзного союзу євангельських християн журнал «Християнин».

Таким чином, періодика протестантських конфесій посідала поважне місце серед видавничої продукції релігійних організацій. Її ряд був ширшим у порівнянні з православними конфесіями, а видавничі наклади більш потужними.

Порівняння тиражів періодичних видань протестантів України за окремими місяцями 1928 р. дає картину відносно стабільного стану релігійних організацій і самих цих видань. Наклади згаданих видань були майже незмінними. Хоча саме з середини 1928 р. редколегії баптистського та адвентистського журналів, аргументуючи рішення погіршенням фінансового стану, зменшують наклад. Це спостереження приводить нас до висновку про малу вірогідність раптового припинення видань внаслідок посилення кризових тенденцій всередині конфесій. Переконливим аргументом є те, що стабільними були тиражі не одного, а всіх видань, видань різних конфесій.

Якщо проаналізувати структуру і зміст протестантських видань протягом 1928 р., переконаємось, що тематика основних рубрик порівняно з попередніми роками залишалася майже незмінною. Редакції мали розгорнуті програми діяльності. Зокрема, редколегія «Баптиста України» знайомила своїх читачів з планами розширення роботи на майбутнє. Звертаючись до них, вона прохала керуватися наступною програмою при підготовці матеріалів: вивчення Писання, екзегетичні нариси, гомілетика, проповіді, поради проповідникам, історичні розвідки про апостольську церкву, «відхилення» католицтва й православ'я, історія протестантської боротьби та мучеників інквізиції, історія баптизму, з'ясування «безґрунтовності» адвентистів, п'ятидесятників та ін., біографії відомих проповідників, повідомлення з життя громад [11, с.54]. На підставі аналізу матеріалів за цей рік вважаємо, була ідея виокремити додаткові рубрики з вивчення Біблії, окрім наявних «Українського слова» та «На ниві Божій». Останній, 12-й, номер журналу був підписаний до друку і фактично виконаний вже 25 жовтня 1928 р. Редакція повідомляла про завершення видавничого 1928 р., висловлювала щире вдячність співробітникам і друзям «Баптиста України» та прохала у майбутньому так само допомагати журналу: «Баптист України» цього дуже потребує» [12, с.3].

В 1926-1928 рр. адвентисти сьомого дня в Україні видавали російськомовний журнал «Благовестник». Були новини й у редакційній діяльності адвентистів. Якщо у попередні роки художнє оздоблення обкладинки журналу кожного номеру змінювалося, то з середини 1928 р. варіант оформлення обкладинки «Благовестника» затвердився: над дахами міста у променях сонця летить янгол, в лівій руці якого Євангеліє, а правою він вказує вгору. Відтепер журнал мав власне знане обличчя.

Всі три конфесії надавали виключної уваги складу редакцій своїх друкованих органів. Склад редакційної колегії журналу «Євангелист», обраної правлінням п'ятидесятників, додатково підкреслював важливу роль, що відводилась проводом ХСВ журналу як провіднику ідеології. Головним редактором став І.Ю. Воронаєв, членами – М.А. Гальчук та І.Н. Підлісний. Починаючи з № 6-7 замість М.А. Гальчука членом редколегії почав працювати В.Р. Колтович. Серед авторів підписаних матеріалів також переважають ідеологи – І.Ю. Воронаєв, М.А. Гальчук, В.Р. Колтович.

Керівником проекту видання журналу «Благовестник» був відомий в адвентистських колах проповідник і незмінний багаторічно редактор І.А. Львов. «Благовестник» 1926-1928 рр. мав постійних авторів – це, зокрема, А. Дудко (писав вірші і статті), Є. Шарипанова (вірші), Л.Р. Конрад, В. Теппоне (статті).

До складу редакційної колегії журналу «Баптист України» увійшли П.Я. Дацко, П.Г. Алешко, І.А. Кмета-Єфимович (А.Г. Альохін і П.Я. Дацко були членами правління ВСОБ, П.Г. Алешко – секретарем ВСОБ). А.Г. Альохін був редактором перших двох номерів журналу. З № 3 його замінив на цій посаді П.Я. Дацко, а А.Г. Альохін залишився у складі колегії. Через рік, у квітні, з № 4 за 1927 р., відповідальним редактором призначили І.А. Кмету-Єфимовича (до складу редколегії на той час входили ще два чоловіки: А.Г. Альохін та П.Г. Алешко). Але незабаром П.Г. Алешко пішов з посади, і

редколегія майже рік (до № 7 за 1928 р.) працювала у складі двох чоловік: І.А. Кмети-Єфимовича та А.Г. Альохіна. Питання їхньої перевантаженості неодноразово ставилося на засіданнях правління, та лише у липні 1928 р. до них приєднався Є.А. Мазін. На початку 1928 р. редакція переїхала на нову адресу.

Протягом 1928 р. тональність і спрямованість публікацій усіх протестантських журналів майже не змінилися, так саме як не зазнали суттєвих змін структура, склад редколегій, коло авторів і кореспондентів. Разом із тим можна стверджувати про виразні тенденції усталення проблематики обговорення питань на сторінках журналів, збагачення редакцій досвідом своєї роботи, розширення числа кореспонденції з регіонів на адресу редакцій і зміцнення не тільки інформативного зв'язку між громадами певної конфесії, а й організаційного зв'язку в межах окремих християнських спільнот, апробації нових форм подачі матеріалу усіма протестантськими виданнями.

Всі ці узагальнення, на нашу думку, є переконливим доказом на підтвердження сформульованого вище положення про те, що причини припинення існування протестантських журналів, яке сталося вже з січня 1929 р., лежали поза площиною внутрішньоконфесійних проблем. Жодне із видань не свідчило про системні кризові явища всередині своєї конфесії, як і не свідчило про «кризу жанру» протестантської журналістики. Аналіз видань, дає підстави стверджувати, що таких криз не було.

Розглянемо відношення до протестантської преси і до протестантів з боку суспільства, держави та керівної комуністичної партії під кутом провідних тенденцій соціальних політичних трансформацій зазначеної доби.

*Релігійне суспільство.* Антагонізму на ґрунті і у сфері поширення преси між різними конфесіями і, зокрема, між протестантськими і православними, не було. Свідченням цього були передруки протестантських журналів окремих інформацій, які подавав «Український Православний Благовісник» (Українська синодальна церква). На сторінках журналу адвентистів «Благовісник» публікували, хоча й нерегулярно (в №№ 3, 4 за 1926 р., № 3 за 1927 р., № 1 за 1928 р.), матеріали «Чи правда, що Христа не було?» з цього православного обновленського журналу, написані у формі діалогу віруючого з невіруючим.

Одним із найбільш дискусійних творів, надрукованим у журналі «Баптист України», були роздуми православного богослова В.М. Турчанінова «Чи правда, що ми помиляємось, коли віруємо у Бога», представлений у десяти номерах журналу (в №№ 2-7 за 1926 р. та №№ 1-3 за 1927 р.). В них ставилися такі глобальні філософські проблеми, як походження Всесвіту, взаємини науки та релігії, нескінченність матерії, світобудова, достовірність воскресіння Христа, вчені-віруючі та атеїсти, міркування з точки зору атеїста про походження світу й породження зла з відповідною контраргументацією. Неодноразово на сторінках протестантських журналів згадувалося про православні видання. З іншого боку, навіть за наявності інформацій негативного плану, які зустрічаємо в «Українському Православному Благовіснику» (Українська синодальна церква) про протестантів, їхнє вчення, щодо збільшення числа їхніх громад, про проведені, зокрема, баптистами організаційних заходів, складовою частиною яких було поширення журналу «Баптист України», – все ж у православних виданнях не знаходимо прямих закликів проти протестантських видань, а тим більше – ініціатив щодо їхнього закриття.

Отже, релігійна думка продовжувала традиційне змагання між різними напрямками християнства, не доходячи до ідей свого самознищення.

*Нерелігійне та індіферентне суспільство.* Важко говорити про нерелігійне чи індіферентне суспільство у 1928 р. Секуляризація суспільної свідомості, як один з наслідків реалізації більшовицької політики, проявилася в охолодженні значної частини суспільства до релігії та церкви. Але це не було рівнозначним перетворенню на атеїзм. Показовим у цьому відношенні є спостереження православного священика з Поділля Дмитра Галевича, відображені у його приватному листі від 30 квітня 1925 р. Православність священика у даному випадку лише підкреслює типовість ситуації у суспільстві. У сільській парафії священика Д. Галевича того року прийшли на сповідь близько 2400 осіб. Не сповідалися близько 100 осіб – тобто 4%; з них лише 8 жінок і близько 40 чол. учнів місцевих шкіл. «Цих 100, які не сповідалися, вона (атеїстична пропаганда. – А.І.) не зробила атеїстами, а тільки теплохолодними до віри... Я їх зазвичай називаю «байдужниками». Але і вони все одно носять в душі іскру Божу, яка у них іншого разу розгоряється в яскраве полум'я. Наприклад...». А далі: «Достатньо тільки знати, що всі ці так названі у нас «невіри» насправді не суть такі, а лиш байдужники, і то лише – «тимчасові» [13, с.45-46]. Листування священика за 1928-1929 рр. констатуючи «найголовніший недуг нашої сучасної пастви – невір'я, безбожжя, і злочинності, як неминучого наслідку безбожжя» [13, с.49], все ж не відзначає радикальної зміни пропорції між віруючими та невіруючими серед громадян.

Міське населення, частина якого була меншою у соціальній структурі суспільства 20-х рр. (Б. Кравченко називав такі цифри: станом на 1928 р. міське населення України складало 19%. Цей відсоток несуттєво змінився порівняно з 1926 р. (18,5%), і, навіть, із 1897 р. (16%) [14, с.74]), у більшій мірі зазнавала впливу секуляризації більшовицького зразка. Проте ні 1928 ні 1929 рр. не відбулося карколомних змін у соціальній структурі міського населення, а разом із тим і в суспільній свідомості жителів радянських міст. Такі фактори, як індустріалізація та зростання мережі радянських освітніх закладів (які зосереджувалися переважно у містах і які суттєво прискорювали темпи трансформації релігійної свідомості та секуляризації) були ще не задіяні на повну потужність і їхні соціальні наслідки не проявилися повною мірою.

Таким чином, спираючись на незаангажовані політикою джерела інформації, зокрема листи і щоденники приватних осіб, формуємо думку про те, що частина суспільства, яка дистанціювалася від релігії не перетворилася на войовничого поборника церковних інститутів та, тим паче, їхніх періодичних видань.

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо, що і та частина суспільства, яка дистанціювалася від релігії, ставлення якої до релігії та церкви визначаємо індиферентним, не перетворилася на войовничого поборника церковних інститутів та їхніх періодичних видань. Вона не могла ініціювати закриття протестантських журналів.

*Атеїстичне суспільство.* Атеїстично заангажована частина суспільства, безумовно, становила ту соціальну силу, яка могла негативно впливати на стабільність протестантських видань. Але чисельність цієї сили у 1928 р. суттєво не змінилася. Наявні статистичні дані не повідомляють про її різку якісну чи кількісну зміну. Навіть якщо припуститися думки про помітне кількісне зростання атеїстично налаштованих громадян у складі найбільш активної – «робітничої маси», то й тоді сумнівно стверджувати про зміцнення цієї сили саме у протиборстві проти протестантських конфесій. Джерела переконують нас, що у другій половині 20-х рр. із збільшенням відтоку робочої сили з села (а саме села були традиційними ареалами розповсюдження протестантизму в Україні) до міста, у міському середовищі зростає протестантизм, що певною мірою свідчить про втрату позицій атеїстів.

Частина суспільства, яка була об'єднана в атеїстичні організації, складала найбільш піддатливу комуністичній владі і маніпульовану нею масу. До такого висновку приходимо, зважаючи на обставини створення наймасовішої атеїстичної організації в Україні – товариства «Безвірник». Це товариство було ініційоване ЦК КП(б)У. Рішення про його утворення приймало Політбюро ЦК КП(б)У. Товариство залежало фінансово від державних дотацій. Попри відвертий владний протекціонізм цієї організації із наполегливим схилянням людей до вступу у такі союзи та товариства, у 1928 р. кількість членів СВБ в УРСР ледве сягнула 49 950 членів [15, с.208].

Все це переконує нас у несамостійності громадських атеїстичних організацій і їх можливих дій по відношенню до релігійних видань. Такі атеїстичні сили скоріше могли бути використані більшовицькою авторитарною владою, аніж були спроможні на широкомасштабну ініціативу та здатність ліквідації протестантських видань.

*Держава.* Держава була чи не єдиною силою, яка в усі часи виразно відігравала конструктивну або деструктивну роль у церковному будівництві.

Починався рік “великого перелому”, рік прискореної індустріалізації та примусового кооперування села, рік згорання політики українізації, рік масованого наступу на релігію. Нові пріоритети державної політики надзвичайно швидко і категорично змінили долю багатьох конфесій, примусивши їх загальмувати, а то й взагалі припинити свою діяльність.

Юридичними підставами наступу на видавничу діяльність релігійних організацій слугували статті Кримінального кодексу УСРР, який у новій редакції набув чинності з 1 липня 1927 р. постановою ВУЦВК [16, арт.131.]. У сфері стосунків релігійних товариств та окремих віруючих з державою передбачався ряд більш жорстких покарань порівняно з попередніми нормативними актами. Зокрема, арт. 56<sup>21</sup> кодексу передбачав, що “за пропаганду або агітацію, скеровані на підбурювання національної або релігійної ворожнечі чи розбрату, а також за розповсюдження або виготовлення і схов літератури того самого характеру застосовувалося позбавлення волі на речник до двох років”, арт. 67 – “за всілякі агітацію і пропаганду закликком до заподіяння злочинів, передбачених в арт. 56<sup>16</sup>, 56<sup>20</sup>, 57-59, 61-66 (відмови від виконання повинностей, насамперед, військової – А.І.) Кримінального Кодексу, а також виготовлення, схов та розповсюдження літературних творів для такої агітації і пропаганди – позбавлення волі на речник не менш як 6 міс. За ті самі дії, якщо їх поєднано було з використанням релігійних забобонів мас або якщо вони сталися під час війни і їх скеровували на те, щоб громадяни не виконували покладені на них військової або поєднані з військовими діями обов'язки і повинності – позбавлення волі на речник не менш як 1 рік, а за обтяжуючих обставин – підвищення аж до розстрілу”; арт. 110 – “за заподіяння облудних чинностей з метою викликати суєвірство в масах людності, щоб добути в цей спосіб будь-яку користь, застосовується примусова праця на речник до 1 р. з конфіскацією майна або штраф до 500 крб”; арт. 111 – “за викладення малоліткам і недоліткам... релігійних віронавчань... – примусова праця на речник до 1 року”; арт. 113 – “за те, що релігійні або церковні організації привласняють адміністративні, судові чи інші публічно-правні функції і права юридичних осіб, застосовно до осіб, що заподіяли або допустили зазначене зламання – примусова праця на речник до 6 місяців, або штраф до 300 крб.” [17, арт.132].

З наступного 1928 р. вводився у дію Адміністративний кодекс, одним з розділів якого були “Правила про культ” [18, арт.239-240]. Відповідно до вміщених у ньому статей поняття свободи совісті підмінялося поняттям “вільного виконання релігійних обрядів” (ст.352). Акумулюючи попередній досвід боротьби з релігією, до кодексу були внесені статті, які забороняли церковним організаціям без дозволу влади проводити зібрання віруючих (ст. 361), користуватися приміщеннями державних і громадських установ (ст. 355), проводити поза громадами збір коштів на утримання молитовних будівників та культове майно (ст. 364). З прийняттям цього документу декрет 1919 р. “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви” втрачав силу [19, арт.239]. Зазначимо, що роком пізніше подібний закон набув чинності і у Російській федерації [20, с.42-44].

Таким чином, УСРР першою з радянських республік розпочала шлях у бік репресивного утиску віруючих і, зокрема, на свободу слова, совісті, преси.

*Комуністична партія.* Документи вищих органів КП(б)У з а 1928 р. дозволяють розглянути вплив ЦК і його структур – Секретаріату та Політбюро – у справі державної лінії згортання релігійної преси в Україні та прямого адміністративного регулювання цього процесу. Цей процес мав економічні та політичні аспекти.

Зокрема, протокол засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 1 червня 1928 р. повідомляє про гостру проблему з газетним і друкарським папером в УСРР, яка виникла внаслідок обмеження лімітів, визначених у Москві. Гостроту паперової кризи передають рядки одного із пунктів постанови засідання: «Визнати, що кількість паперу, що призначений для УСРР, зовсім недостатня і не забезпечує можливостей видання для шкіл необхідної кількості підручників». Тож обсяги паперу, який влада вважала за можливе спрямувати для інших потреб, мали бути переглянуті. Подібний перегляд вже раніше робився, що додатково свідчить про системну економічну ваду планової та ідеологізованої більшовицької економіки. Мали бути переглянуті й майбутні цільові напрямки споживання паперу. У постанові згаданого засідання визначили: «В додаток до переведеного Секретаріатом ЦК скорочення кількості журналів, доручити Секретаріату додатково переглянути мережу журналів з метою дальшого їх скорочення» [21, арк.3]. І хоча на цьому засіданні про релігійну пресу зовсім не йшлося, цитована ухвала стала однією з ключових, що запалювала червоне світло перед протестантською періодикою.

У подальшому влада посилювала «селекцію» преси, даючи дозвіл на друк потрібних їй видань, економічно підтримувала ті з них, які були їй політично вигідними. До цього переліку не завжди потрапляли навіть партійні видання, не кажучи вже про опозиційні за ідеологією. Так, наприклад, у відповідь на клопотання Сталінського окружного КП(б)У «про видачу дотації для журналу «Масовик», Секретаріат ЦК КП(б)У 8 травня 1928 р. відповів відмовою «з огляду на відсутність коштів» [22, арк.71].

Цитовані ухвали приймалася в умовах, коли Секретаріат ЦК КП(б)У щільно взявся за адміністрування у сфері керівництва партійною та радянською пресою та безвірницьким рухом. Справа не обмежувалася лише керівництвом центральними виданнями, яке здійснювалося з самого початку встановлення більшовицької влади. Наприклад, на засіданні Секретаріату 31 січня 1928 р. розглядалися питання як про редактора газети «Дер Штерн» і було затверджено необхідну кандидатуру на цю посаду, так і про зміст оглядів білоемігрантської преси. 24 квітня Секретаріат затвердив резолюцію про журнал «Коммунарка Украины», «Про мережу журналів для села» [22, арк.67]. Що особливо примітно, на згаданому засіданні 31 січня 1928 р. прийняли ухвалу у відповідь на «повідомлення Волинського ОПК про видання в Одесі німецького клерикального календаря». Реагуючи на дану інформацію, Секретаріат вдався до надзвичайно промовистої і категоричної за змістом ухвали: «Прохати ЦКК з'ясувати винуватців у повторі минулорічної грубої помилки з виданням календаря» [23, арк.40]. Як бачимо, факт допущення релігійного видання розцінювався «грубою помилкою» і вкрай небажаною випадковістю вищих партійних кіл. Постановою Секретаріату ЦК КП(б)У від 17 березня 1928 р. Агітпропу ЦК КП(б)У доручили припинити друк календаря. Перед Одеським окружкомом партії поставили вимогу подати до антирелігійної комісії при Політбюро ЦК всі матеріали для пояснення щодо цього «скандального» питання.

21 лютого 1928 р. Секретаріат зважив за доцільне скликати Всеукраїнську конференцію безвірників, але термін її проведення залишався тривалий час невизначеним – до обговорення на Політбюро питання про релігійний рух в Україні [23, арк. 64]. І лише 4 травня 1928 р. у спішному порядку «опитуванням» винесли рішення: «З'їзд товариства «Безвірник» скликати на 11 травня» [22, арк. 67].

Проте найбільш дошкульно діяльності редакцій періодичних видань релігійних організацій і, зокрема, протестантських, завадили постанови Секретаріату ЦК КП(б)У від 30 травня і 31 липня 1928 р. Перша з них підбивала підсумок усієї організаційної роботи ЦК з вивчення стану релігійного руху в Україні та була «легітимізована» «гласом народу» – постановами згаданого вище Всеукраїнського з'їзду спілок безвірників. Вона стосувалася саме питання релігійної преси і мала назву: «Про стан релігійної та антирелігійної літератури» [22, арк. 99-100].

У цій постанові визнавалися динамічні успіхи церков: «Церковники досягли значного успіху в напрямку удосконалення своїх журналів щодо змісту і зовнішнього вигляду. Зокрема, сектантські журнали, розраховані головним чином на сільського масового читача й відсталі шари міського населення, помітно збагачуються літературним матеріалом, віршами, оповіданнями, начерками, напівбелетристичною хронікою, які подаються легкою, простою мовою, виробляються свої кадри релігійно-письменницького молодняку». Наводилися й невтішні для більшовиків порівняльні цифри: «... 25/26 р. релігійної періодичної літератури було викинуто на ринок 42 назви, загальним обсягом в 286 др. арк. з тиражем в 200 000 прим., а в 26/27 р. – 35 назв, обсягом 203 др. арк., тиражем 183 000 прим. (наші ж видавництва: ДВУ, «Книгоспілка» і «Пролетарій» в 26/27 р. випустили тільки 3 назви, тиражем 610 000 прим. З періодичної літератури виходить лише один «Безвірник»»).

Серед заходів нейтралізації цього загрозливого для влади впливу найперше йшлося про розробку планів антирелігійних видань та звернення уваги керівників преси на потребу публікації в їхніх газетах і журналах атеїстичного матеріалу. Але бюрократичні та внутрішньопартійні адміністративні санкції були «першочерговими» лише за логікою партійного стилю. За ними йшли адміністративні санкції щодо релігійних видань: «3) В релігійних виданнях не допускати до друку апологетичних оборонних

статей, які полемізують з антирелігійними... 5) Вилучити з релігійних журналів художній матеріал і не припускати цілком довідкового матеріалу. 6) Припинити видачу дозволів на релігійні видання типу «на каждый день» і всякого роду справочників нецерковного значення. Забороняти масові і кишенькові та відривні календарі, залишивши за ними право видання календарів-справочників виключно богослужбового значення. 7) Заборонити релігійні видання всяким приватним особам (крім авторів), обмеживши видавничі права лише зареєстрованим релігійним об'єднанням. 8) Ні в якому разі не дозволяти видання масової релігійної літератури: дешевих брошур, листівок, плакатів агітаційного характеру тощо» [22, арк. 99-100].

Отже, ревізія релігійної і антирелігійної преси стала точкою відліку прискореного погрому релігійних видань. Після такої постанови релігійні журнали мали втратити звичний формат, своє неповторне обличчя і, врешті, припинитися у тій якості, яку вони собою становили. Це означало втрату релігійними виданнями звичних функцій, завдань, аудиторії, суспільного резонансу, значення. Недотримання цієї умови створювало для влади підстави звинувачувати організаторів релігійних видань, зокрема – працівників редакцій журналів, – у контрреволюційності й протидержавній діяльності. Що, до речі, вже у 1929 р. й було зроблено наступною хвилею антицерковного погрому, коли репресіям були піддані керівники центральних органів установ протестантських церков.

Виконання винесених рішень незабаром почали перевіряти «з більшовицькою вимогливістю». Це не лишало релігійній пресі шансів на компромісне співіснування. Так, 29 жовтня 1928 р. Секретаріат ЦК КП(б)У виніс ухвалу «Про огляд роботи безвірників». Вона підкреслювала необхідність проведення огляду «з точки зору перевірки виконання директив партії про посилення боротьби з релігією». Крім того, огляд мав сприяти «виявленню і висвітленню на конкретних фактах перед широкими масами реакційної діяльності релігійників, їхній союз з куркулем і непманом проти соціалістичного будівництва» [24, арк. 70-71].

Справу знищення друкованих органів релігійних організацій довершила реорганізація партійного і державного апарату внаслідок тотальної централізації влади. 17 грудня 1928 р. Секретаріат ЦК КП(б)У, розглянувши питання «Про апарат АППВ» (відділ агітації, пропаганди і друку ЦК КП(б)У. – *А.І.*) і приймаючи рішення про злиття відділу друку і агітаційно-пропагандистського відділів ЦК, визнав за необхідне створення окремих секторів у новому складі. Передбачалася діяльність окремого сектору друку, що видав газетами й періодичними виданнями. Було визнано за доцільне «організувати при АППВ кабінет друку для систематичного огляду всього друку (підкреслення наше. – *А.І.*)» [24, арк. 120].

Таким чином, посилення контролю за релігійними організаціями та їхньою видавничою продукцією, централізація управління усією сферою періодичних видань, монополізація дозволу на поліграфічну діяльність, згортання політичних свобод і, зокрема, свободи слова, друку в радянській Україні робили неможливим подальше існування релігійних видань.

За відсутності у нашому розпорядженні прямих документальних свідчень про закриття названих релігійних видань, проведений вище аналіз переконує, що створена державою політична та економічна система та волюнтаристські заходи «великого перелому», які почалися на межі 1928-1929 рр., унеможливили діяльність протестантської преси у тогочасному суспільстві.

### Джерела та література

1. Головащенко С. История евангельско-баптистского движения в Украине. Материалы и документы. – Одесса, 1998.
2. Ігнатуша А. Політика українізації у віддзеркаленні протестантської преси 20-х рр. XX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2001. – Вип. XIII.
3. Ігнатуша А. Участь протестантських журналів 20-рр. XX ст. в організаційній роботі своїх конфесій // Сумська старовина. – Суми, 2003. – № XI-XII.
4. Ігнатуша А. Релігійна активність жінок у висвітленні українських протестантських журналів 20-х рр. XX ст. // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2005 рік. – Львів, 2005. – Кн. I.
5. Кравченко П., Сітарчук Р. Протестантські об'єднання в Україні у контексті соціальної політики більшовиків. 20-30-ті роки XX століття. – Полтава, 2005.
6. Агуф М. Преса УРСР до XV роковин Жовтня. – Харків, 1932.
7. Церква й Життя. Орган Української автокефальної православної церкви, видання Всеукраїнської православної церковної ради. – 1927. – Ч. 5.
8. Церква й життя. Орган Української автокефальної православної церкви, видання Всеукраїнської православної церковної ради. – 1928. – Ч. 2(7).
9. Український православний благовісник. – Видання з благословення Священного Синоду Української православної церкви. – 1928. – № 1.
10. Баптист України. – 1928. – № 5.
11. Баптист України. – 1928. – № 6.
12. Баптист України. – 1928. – № 12.
13. Галевич Д., прот. Незаарештовані листи: Листи священника з України до Німеччини. 1922–1938 / Упоряд. П. Яницький, І. Доманський. – К., 2001.
14. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість України XX ст. – К., 1997.

15. Ігнатуша О. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-і рр. XX ст.). – Запоріжжя, 2004.
16. Про надання чинності Кримінальному Кодексові УСРР у редакції 1927 р // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1927. – № 26-27.
17. Кримінальний кодекс УСРР // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1927. – № 26-27.
18. Адміністративний кодекс УСРР // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1927. – № 63-65.
19. Додаток до арт. 3 постанови ВУЦВКу Про надання чинності Адміністративному Кодексові УСРР. Перелік узаконень, що втратили силу і змінені з наданням чинності Адміністративному Кодексу УСРР. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1927. – № 26-27.
20. Одинцов М.И. Путь длиною в семь десятилетий: от конфронтации к сотрудничеству (государственно-церковные отношения в истории советского общества) // На пути к свободе совести. – М., 1989.
21. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 143.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 91.
23. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 90.
24. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 93.

### Summary

The author characterized the social factors that had an influence on the functioning of the religious press. The role of the state and the ruling party in the closing of the magazines was determined.

*О. О. Мельник, Н. І. Мельник*

## РУЙНАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ БОЛГАР В УКРАЇНІ (30-ті рр. XX століття)

Державне відродження України та її подальший розвиток посилює інтерес сучасних науковців та політиків щодо засобів та шляхів розв'язання проблем відносин між владою та національними меншинами, які залишилися у спадок нашій державі від попередників. Історичне дослідження цих питань дозволить визначити характер, зміст і наслідки національної політики правлячої партії у 20–30-х рр. XX століття на прикладі болгар України. Враховуючи цей історичний досвід сучасні правлячі сили в складних соціально-економічних та політичних умовах сьогодення повинні забезпечити сприятливі умови розвитку національним меншинам, запобігаючи тим самим розвитку сепаратизму, що є загрозою для нашої молодой держави.

Інформаційну базу дослідження становлять, перш за все, неопубліковані документи архівних фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО) [1; 2; 3], Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО) [4, 5], Запорізького обласного державного архіву [6], матеріали болгарської преси [7], а також збірки документів партійних та громадських установ, спеціальних органів для роботи серед національних меншин [8].

Завданнями статті є: на підставі аналізу соціально-економічного розвитку болгарської меншини України показати негативні наслідки насадження пролетарської ідеології в сучасне селянське середовище; з'ясувати причини та наслідки згорання політики коренізації болгарської меншини правлячою партією; на підставі дослідження архівних документів дослідити механізм проведення репресій щодо болгар України.

З поглядів минулого та в контексті сучасності в Україні суттєве місце посідає проблема взаємовідносин влади та національних меншин. Особливу роль у долі національних меншин мав період 1920–30-х років XX століття. У відповідності з рішеннями X (1921 р.) та XII (1923 р.) з'їздів РКП(б) в Україні державна політика у сфері національних відносин здійснювалася у двох основних напрямках: “українізації” та заходів щодо національних меншин. Основною метою цієї політики було посилення контролю з боку партії над національними окраїнами і меншинами в умовах відновлення багатоукладної економіки. Навіть такі дії нової влади як: становлення системи підготовки національних кадрів та їх залучення до роботи у владних структурах, національне адміністративно-територіальне районування, використання національної мови у суспільному житті, сприяння організації видавничої діяльності мовами національних груп, втілювалися у життя переважно адміністративними методами. Звернемо увагу на те, що широко проголошувалася “інтернаціоналістська” національна політика радянської влади відверто розглядалася партійним та державним керівництвом як найбільш вдалий “спосіб” втягування людей у процес побудови соціалістичного суспільства, що надавало їй підкреслено політизованого та заідеологізованого характеру. Проте в ході її реалізації та забезпечення інтересів національних меншин було зроблено й чимало позитивного. При цьому нагадаємо, що